

Погорецький Микола Миколайович,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології Навчально-наукового
гуманітарного інституту Національної
академії Служби безпеки України, доктор
юридичних наук, старший дослідник

**ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СТАНДАРТИ
ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

Збройна агресія російської федерації проти України й тривале функціонування правового режиму воєнного стану істотно змінили зміст і практичні умови кримінального провадження щодо злочинів проти основ національної безпеки України. Ідеться про категорію кримінальних правопорушень, які посягають не лише на окремі державні інтереси, а на фундаментальні засади існування України як суверенної, незалежної, демократичної та правової держави. У доктрині кримінального права ці злочини традиційно розглядаються як особливо небезпечні діяння, пов'язані з посяганням на конституційний лад, територіальну цілісність, обороноздатність, державну безпеку та інші базові елементи національної безпеки [1; 4].

Водночас в умовах воєнного стану проблема протидії таким злочинам не може зводитися лише до їх кримінально-правової кваліфікації. Не менш важливого значення набуває питання доказування: яким чином виявляти, документувати, перевіряти й оцінювати відомості про підривну діяльність; як забезпечити допустимість доказів; якими мають бути межі використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності; як поєднати потребу оперативного реагування держави із гарантіями прав людини, правом на захист, судовим контролем і верховенством права [5; 7; 8; 10; 12].

Воєнний стан об'єктивно ускладнює здійснення кримінального провадження. Він впливає на строки досудового розслідування, можливість доступу до окремих територій, безпеку учасників кримінального процесу, збирання доказів, проведення слідчих і процесуальних дій, взаємодію слідчих, прокурорів, оперативних підрозділів та суду. У науковій літературі справедливо зазначається, що виконання завдань

кримінального провадження в умовах воєнного стану потребує організаційної гнучкості, процесуальної адаптації та врахування безпекових ризиків [2; 11]. Проте така адаптація не може означати відмову від базових стандартів кримінального процесу.

Саме в цьому аспекті ключового значення набуває верховенство права. Воно не є абстрактною декларацією або зовнішнім обмеженням для діяльності органів правопорядку. Навпаки, верховенство права виступає методологічною основою належного доказування, оскільки визначає межі допустимого втручання держави, вимоги до правової визначеності, пропорційності, заборони свавілля, мотивованості процесуальних рішень, судового контролю, права на захист і допустимості доказів [8; 9; 10].

У кримінальному процесуальному доказуванні злочинів проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану можна виокремити кілька ключових стандартів верховенства права.

Першим є стандарт законності. Будь-яке отримання, фіксація та використання доказової інформації мають спиратися на належну правову підставу, здійснюватися уповноваженим суб'єктом і у передбаченій процесуальній формі. Особливої уваги це потребує у випадках, коли відомості про злочин первинно одержуються внаслідок оперативно-розшукової діяльності або інших спеціальних форм документування. Матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть мати важливе орієнтовне, організаційне і доказове значення, однак вони не повинні механічно переноситися у кримінальне провадження як готові докази без належної процесуальної легалізації [7; 12].

Другим є стандарт допустимості доказів. Допустимість означає не лише формальну відповідність доказу вимогам закону, а й перевірку законності джерела, способу отримання, суб'єкта, процедури, дотримання прав людини та можливості судової оцінки. У працях, присвячених доказуванню, обґрунтовано, що доказ не може оцінюватися ізольовано від процесуальної форми його отримання, оскільки саме форма забезпечує перевірюваність, достовірність і справедливості доказового процесу [5; 10].

Третім є стандарт достовірності. В умовах воєнного стану органи досудового розслідування нерідко працюють у ситуації дефіциту часу, безпекових ризиків, обмеженого доступу до місця події або неможливості негайного отримання всіх доказів. Проте ці обставини не можуть виправдовувати використання

неперевіреної, фрагментарної або сумнівної інформації як підстави для остаточних процесуальних висновків. Достовірність потребує перевірки походження доказової інформації, її внутрішньої узгодженості, співвідношення з іншими доказами та можливості критичної оцінки судом.

Четвертим є стандарт достатності доказів. У справах про злочини проти основ національної безпеки особливе значення має не окремий доказ сам по собі, а їх сукупність. Саме сукупність доказів має підтверджувати подію кримінального правопорушення, спосіб вчинення, роль особи, форму вини, мотив, мету, зв'язок із державою-агресором або іншими суб'єктами підривної діяльності. Окремі відомості, здобуті в умовах оперативної необхідності, можуть мати значення для побудови версій, однак не завжди є достатніми для обґрунтування підозри, обвинувачення або обвинувального вироку.

П'ятим є стандарт пропорційності втручання у права людини. Розслідування злочинів проти основ національної безпеки часто передбачає втручання у приватне життя, приватне спілкування, інформаційну автономію особи, доступ до речей, документів, електронних даних, комунікацій і матеріалів, що можуть мати режим обмеженого доступу. Легітимна мета захисту національної безпеки не усуває обов'язку держави діяти пропорційно. Чим інтенсивнішим є втручання, тим переконливішим має бути його обґрунтування, а судовий контроль – змістовним, а не формальним [8; 9].

Шостим є стандарт судового контролю. У справах про злочини проти основ національної безпеки судовий контроль має забезпечувати баланс між інтересами державної безпеки і правами людини. Він покликаний перевіряти не лише формальну наявність процесуального рішення або посилення на воєнний стан, а й реальну необхідність втручання, законність способу отримання доказів, допустимість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності, обґрунтованість обмеження прав сторони захисту та достатність доказової бази. Гарантії суддівської незалежності у цьому контексті мають особливе значення, оскільки саме незалежний суд здатний забезпечити неупереджену оцінку доказів у справах підвищеної суспільної чутливості [8; 9].

Сьомим є стандарт права на захист. Обвинувачення у злочинах проти основ національної безпеки є надзвичайно серйозним, а тому сторона захисту повинна мати реальну

можливість перевіряти докази, ставити під сумнів їх допустимість, достовірність і достатність, заявляти клопотання, залучати фахівців, оскаржувати процесуальні рішення та брати участь у судовій перевірці доказів. Режим воєнного стану, державної таємниці або безпекова чутливість матеріалів можуть зумовлювати певні процесуальні особливості, але не повинні перетворювати право на захист на формальність.

Окремої уваги потребує проблема використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у доказуванні злочинів проти основ національної безпеки. У відповідних дослідженнях обґрунтовано, що оперативно-розшукова діяльність має важливе функціональне призначення у виявленні, попередженні та документуванні злочинів, зокрема тих, які мають латентний, організований або конспіративний характер [7; 12]. Проте результати такої діяльності повинні набувати доказового значення лише за умови їх належного процесуального оформлення, перевірки і судової оцінки. Інакше існує ризик підміни доказування оперативною інформацією, службовими висновками або припущеннями.

У цьому контексті доцільно розмежовувати три рівні роботи з інформацією. Перший – орієнтовно-аналітичний, коли інформація використовується для виявлення загрози, побудови версій і організації розслідування. Другий – документувальний, коли відомості фіксуються в межах оперативно-розшукової, контррозвідальної або процесуальної діяльності. Третій – доказовий, коли інформація набуває належної процесуальної форми, стає доступною для перевірки стороною захисту і підлягає оцінці судом. Лише на третьому рівні відповідні відомості можуть розглядатися як докази у кримінальному провадженні.

Злочини проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану нерідко пов'язані з гібридними загрозами, інформаційним впливом, координацією дій через цифрове середовище, використанням відкритих джерел, електронних каналів комунікації, прихованих форм співпраці з державою-агресором. Дослідження гібридних загроз свідчать, що сучасні безпекові виклики поєднують військові, інформаційні, політичні, кібернетичні й соціальні інструменти впливу [3]. Це, своєю чергою, змінює доказову архітектуру кримінального провадження, оскільки органи досудового розслідування мають встановлювати

не лише факт конкретної дії, а й її контекст, спрямованість, зв'язок із агресором, мотив і мету поведінки особи.

Видається, що в умовах воєнного стану верховенство права має виконувати подвійну функцію. З одного боку, воно є гарантією прав людини у кримінальному провадженні; з іншого – слугує умовою легітимності державної політики безпеки. Недопустимі, неперевірені або сумнівні докази здатні підірвати не лише права конкретної особи, а й довіру до кримінальної юстиції, суду та держави загалом. Тому теза про те, що воєнний стан дозволяє відступити від стандартів доказування, є методологічно хибною. Навпаки, чим серйознішою є безпекова загроза, тим вищими мають бути вимоги до якості доказування.

На підставі викладеного можна сформулювати кілька практичних положень. По-перше, у провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України необхідно забезпечувати чітке розмежування оперативної інформації та процесуальних доказів. Оперативні матеріали можуть бути важливими для виявлення загрози, однак їх доказове використання можливе лише після належної процесуальної легалізації [7; 12]. По-друге, воєнний стан має розглядатися не як підстава для процесуального спрощення, а як обставина, що потребує належної процесуальної адаптації. Така адаптація повинна забезпечувати ефективність розслідування, але не скасовувати законність, допустимість доказів, право на захист і судовий контроль [2; 6; 11]. По-третє, судовий контроль у справах цієї категорії має бути змістовним. Суд повинен перевіряти не лише формальну сторону отримання доказів, а й пропорційність втручання, обґрунтованість обмеження прав людини, допустимість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та достатність доказової бази [8; 9]. По-четверте, право на захист має зберігати реальний, а не формальний характер. Сторона захисту повинна мати можливість ставити питання про допустимість, достовірність і достатність доказів, а також про законність їх отримання, навіть якщо кримінальне провадження здійснюється в умовах воєнного стану або стосується особливо чутливої категорії злочинів [8; 10].

Отже, доказування злочинів проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану повинно ґрунтуватися на поєднанні ефективності безпекового реагування і стандартів верховенства права. Воєнний стан об'єктивно змінює організаційні умови кримінального провадження, однак не

скасовує вимог законності, допустимості, достовірності, достатності та судової перевірюваності доказів. Верховенство права у цій сфері є не перешкодою для протидії підпривній діяльності, а необхідною умовою її ефективності, справедливості та легітимності.

Список використаних джерел

1. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
2. Бортнік О. Г., Голембівський К. В. Виконання завдань кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 85–88. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052090.pdf>
3. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства / за заг. ред. В. Мартинюка. Київ : Центр глобалістики «Стратегія ХХІ», 2018. 48 с.
4. Ліпкан В. А., Діордіца І. В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2007. 292 с.
5. Погорецький М. А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса : Юридична література, 2013. С. 17–21.
6. Погорецький М. А. Кримінальний процесуальний кодекс України: реальність та ілюзії (до 10-річчя набуття чинності). *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1-2. С. 72–90. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/72-90>.
7. Погорецький М. А. Теоретичні і практичні проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі (за матеріалами Служби безпеки України) : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. спец. 12.00.09. Київ : КНУВС, 2006. 36 с.
8. Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275>.

9. Погорецький М. А., Польовий О. Л., Яновська О. Г. Гарантії суддівської незалежності при притягненні суддів до юридичної відповідальності : монографія. Київ : Дакор, 2014. 308 с. URL: <https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8488>.

10. Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/708/625>.

11. Топчій В. В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 2 (15). С. 233–242. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-233-242](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-233-242).

12. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209.

Римарчук Ольга Вікторівна,
професор кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент;
Бейгул Владислав Сергійович,
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ І ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України актуалізувала питання міжнародно-правової оцінки ефективного документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Міжнародного кримінального суду (далі – МКС, Суд), на який покладено обов'язок здійснювати розслідування найбільш тяжких міжнародних злочинів та формує практику їх правової кваліфікації. Аналіз судових рішень МКС має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення для